Національна
академія наук України

Інститут
української археографії та джерелознавства
імені М.С.Грушевського

Інститут історії України

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

ТВОРИ
у 50 томах

Видавничарада:

Борис ПАТОН – голова
Любомир ВИНАР • Іван ДРАЧ • Аркадій ЖУКОВСЬКИЙ
• Володимир ЛИТВИН • Олексій ОНИЩЕНКО
Омелян ПРІЦАК • Френк СИСИН • Ярослав ЯЦКІВ

Головнаредакційнаколегія:

Павло СОХАНЬ – головний редактор
Ярослав ДАШКЕВИЧ – заст. головного редактора
Ігор ГИРИЧ – відповідальний секретар
Геннадій БОРЯК • Віктор БРЕХУНЕНКО • Іван БУТИЧ
Сергій БІЛОКІНЬ • Василь ДАНИЛЕНКО • Микола ЖУЛИНСЬКИЙ
Олександр КУЧЕРУК • Олександр МАВРІН • Ігор МЕЛЬНИК
Надія МИРОНЕЦЬ • Юрій МИЦИК • Всеволод НАУЛКО
Руслан ПИРІГ • Валерій СМОЛІЙ • Ольга ТОДІЙЧУК
Василь УЛЬЯНОВСЬКИЙ • Ярослав ФЕДОРУК

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Михайло ГРУШЕВСЬКИЙ

Том 4

Книга I

Серія

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ТВОРИ

(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ
MYKHAILO HRUSHEVSKY DIGITAL ARCHIVES

ЛЬВІВ
ВИДАВНИЦТВО
«СВІТ»
2007

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ББК 63.3 (4 УКР)
Г91

Випущено на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга»

Затверджено Вченою радою Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України

Упорядник: Світлана ПАНЬКОВА

Автори передмов: Владислав ВЕРСТЮК, Світлана ПАНЬКОВА
Автори коментарів: Олена БОЙКО, Світлана ПАНЬКОВА

Мовна редакція текстів М.Грушевського
та пояснення слів: Варвара ШУЛЬГА

Видавництво "Світ"
http://svit.gov.ua/

© Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України, Інститут історії України, 2007
© Коментарі, автори, 2007
© Видавництво «Світ», дизайн та художнє оформлення, 2007

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

hrushevsky.nbuv.gov.ua

РОЗДІЛ II

ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ

(травень 1917 р.—квітень 1918 р.)

hrushevsky.nbuv.gov.ua

[ПРОМОВА НА ЗАКЛЮЧНОМУ ЗАСІДАННІ ВОСЬМОЇ СЕСІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, 17 (30) грудня 1917 р.]

Перше ніж замкнути це засідання, а разом з ним, сподіваюсь, останню сесію Центральної Ради, тепер уже найвищого революційного органу *самостійної, незалежної Української Республіки,* дозвольте мені висловити глибоке почуття вдоволення.

Коли я порівняю цей момент з тим, як дев'ять місяців тому, на початку революції, я вирвавсь з заслання і вперше взяв провід в Центральній Раді, що містилась в одній невеличкій кімнаті*, теперішнім моїм кабінеті, не маючи навіть того, що давали нам потім большевики: "повноту влади в Педагогічному музеї", коли я рівняю це з тими здобутками і тою владою на цілу Українську Республіку, яку ми маємо тепер, то від цього порівняння мене охоплює почуття великої радості і маю певність, що 9 січня в цьому самому будинкові збереться Українська Установча рада*, котрій Центральна Рада передасть свої права і свою владу.

Наші здобутки за цих 9 місяців праці великі. Ми перетворились в орган власті, який признано цілою Україною, і хоч тепер робляться ворожі замахи на нашу владу, але це не порушує волі України, вважаючи лиш Центральну Раду єдиною революційною властю. З тих завдань, які стояли перед нами на початку нашої діяльності, не всі сповнено в однаковій мірі. Коли в соціальних справах ми ще не досягли того, чого хочемо, то в політичних досягли більше, ніж думали. Ми стояли і стоїмо на принципі федерації, але обставини склались так, що Україна на ділі стала самостійною, незалежною державою*. Це уже безперечно, і навіть самі уперті та неприхильні до нас люди з цим не сперечаються. Такою самостійною і незалежною державою Україна буде до того часу, коли спільно з іншими республіками утворено буде федеральний орган, котрому Україна передасть частину своїх прав. Далі в цім напрямку нема куди йти, бо все уже досягнено, і я не зовсім розумію, чому деякі з наших товаришів не хочуть тепер робити з нашої самостійності якесь гасло.

І в тім нема нічого нового для нас. Ми не якась нова і молода республіка, як нас часто називають, бо ми тільки відновляємо свою стару державність, з скасуванням якої ніколи не мирились. І ота сама земельна справа, над вирішенням якої ми тепер працюємо, для мене, як для історика, не нова. Кілька століть тому назад український народ, так само, як і тепер, гаряче заходжувався коло цеї справи. Тоді не було тільки цих назв — соціалізація, націоналізація, муніципалізація — якими тепер більш докладно означуються ті самі думки і бажання, що мав український народ давно. Тоді не було тої свідо-

hrushevsky.nbuv.gov.ua

мості, тої організованості, яка є тепер. В цьому велика ріжниця між теперішньою боротьбою за землю і волю і колишньою, а також в цьому і великий залог успіху наших домагань. Нехай же вільно буде мені тепер, коли ми уже близько стоїмо перед досягненням цеї вікової мрії українського народу, віддати чолом он тим представникам українського трудового народу, яких я бачу перед собою.

Закінчуючи промову, М.Грушевський висловив сподіванку, що той такт і організованість, якою завше визначалось українське селянство й робітництво, не дасть залити Україну тій хвилі безладу, яка може привести край до загибелі. Цей такт удержував їх і від утопійних соціалістичних поривів, і від шовінізму та націоналізму, що міг би затемнити їх соціальну, класову свідомість. Він удержить нас від всяких внутрішніх розколів і в будучині, аж доки остаточно не буде зміцнено революційних здобутків в справах класових і соціальних. При цьому промовець згадав, що представники неукраїнських фракцій завше були незадоволені цею внутрішньонаціональною єдністю всіх верств українського народу і не раз намагались її розбити, але вони повинні, навпаки, тішитись цею єдністю, а не сумувати, бо тільки вона забезпечує на Україні здобутки революції, за які борються і ті самі "меншості".

До побачення в Установчій Раді Української Народної Республіки 9 січня! Нехай ніщо не перепинить цього... До побачення, товариші!

[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.]

Текст промови М.Грушевського від 6 грудня 1917 р. вперше опублікований у газеті: Народна воля. — 1917. — 8 (21) грудня. — № 176. — С. 2. Невдовзі промова була подана в оглядовому матеріалі під заголовком "На Україну іде походом вороже військо" (Промова проф. Грушевського до Всеукраїнського з'їзду рад робітничих, селянських і солдатських депутатів) у газеті: Діло (Львів). — 1917. — 29 (16) грудня. — № 307. — С. 1. У підзаголовку зазначено: «Власна допись "Діла". Передрук дозволений тільки за поданням жерела». З сучасних передруків: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1996. — Т. 1. — С. 508.

Подається за публікацією в газеті: Діло (Львів). — 1917. — 29 (16) грудня. — № 307. — С. 1.

З'їзд рад робітничих, селянських і солдатських депутатів України, що відбувся 4–6 грудня 1917 р. у Києві, був скликаний з ініціативи більшовиків з метою ухвалити рішення про перехід влади до рад і тим поставити Центральну Раду поза законом. Отримати перевагу на з'їзді вони сподівались за допомогою нечітко визначених норм представництва. Проте українські партії активізували свої масові організації й отримали переконливу перевагу. З понад 2 тис. делегатів більшовики становили лише 150, тоді як 670 осіб представляли селянські спілки, 905 — українські військові організації. Таким чином, Всеукраїнський з'їзд рад, який, за задумом більшовиків, мав усунути Центральну Раду від влади, продемонстрував цілковиту підтримку її політики та діяльності українським народом (див. детально: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 502–512). М.Грушевський, який був обраний почесним головою з'їзду, вперше виступив на другий день, 5 грудня (див.: Народна воля. — 1917. — 6 (19) грудня. — № 175. — С. 2). В останній день роботи форуму, під час обговорення Ультиматуму Раднаркому до Центральної Ради, Михайло Грушевський висловив упевненість, що делегати з'їзду підтримають УЦР та стануть на її оборону. В ухваленій резолюції про ультиматум з'їзд засудив дії більшовицького уряду Росії як такі, що "брутально порушують право українського народу на самовизначення та на вільне будування форм свого державного життя" (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 509–510).

с. 81 ***В сей час, коли ми тут засідаємо, на Україну іде походом вороже їй військо*** — йдеться про наслідки ультиматуму більшовицького уряду, Ради народних комісарів, від 3 грудня 1917 р. ("Маніфесту до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради"), вимоги якого мали характер прямого втручання у внутрішні справи УНР: припинити роззброєння більшовизованих частин армії та Червоної гвардії, сприяти революційним військам у боротьбі "з кадетсько-калєдінським повстанням" тощо. В разі невиконання радянський уряд Росії загрожував через 48 годин оголосити війну УНР. Див. детально: *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917–березень 1918). — Київ; Львів, 1996.

...Ви затвердите предложену резолюцію — резолюція "Про Центральну Раду" була прийнята з'їздом при двох голосах "проти" та двох, що "утримались" (див.: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 1. — С. 511–512).

[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.]

Промова на заключному засіданні Восьмої сесії УЦР, яка тривала 12–17 грудня 1917 р., подана в оглядовому матеріалі під заголовком "Центральна Рада (восьма сесія)" в газеті: Народна воля: — 1917. — 20 грудня (2 січня) 1918 р. — № 186. — С. 3. Огляд підписаний криптонімом *О.М.* Ширший варіант під заголовком "Промова на засіданні Центральної

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Ради з 17 грудня 1917р." поданий без вказівки на джерело у виданні: На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р.Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 150–154. З сучасних передруків: Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У двох томах. — К., 1997. — Т. 2. — С. 36–37.

Подається за газетою: Народна воля. — 1917. — 20 грудня (2 січня) 1918 р. — № 186. — С. 3.

Перше слово на Восьмій сесії УЦР М.Грушевський виголосив у день її відкриття, 12 грудня 1917 р. Підбиваючи підсумки роботи між останніми сесіями, він зазначив: "За цих 6 тижнів прийшлось зробити ту працю, якої в інший час стало б на кілька років. При виключних умовинах приходилось працювати з найбільшим напруженням снаги і робити простою сокирою там, де при інших умовах треба було б якихось кращих інструментів. Найважніше, що було за цей час зроблено, — це проголошення Української Народної Республіки" (Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. — Т. 2. — С. 17). Наступну промову голова Центральної Ради виголосив під час закриття Восьмих загальних зборів УЦР, які були останніми у 1917 р. Головним підсумком і найвагомішим здобутком діяльності Центральної Ради за 1917 рік стало, на думку доповідача, перетворення її на вищий орган влади в Українській Республіці. Промовець нагадав і про найближчі завдання — скликання Української Установчої ради (зборів), яким Центральна Рада передасть "свої права і свою владу".

с. 82 ***...Центральній Раді, що містилась в одній невеличкій кімнаті...*** — у своїх спогадах М.Грушевський так описував ці приміщення: «Центральна Рада для своїх зібрань дістала від міської Думи в Педагогічнім музеї нібито дві кімнати, а, властиво, одну, котра була потім моїм кабінетом, коли Ц[ентральна] Рада заволоділа всім будинком, а друга — се був темний коридорчик, куди виходили двері з усіх кімнат. Коли збиралось більше публіки, то там стояли "запорожці", а в властивім покої стояв стіл і кілька лавок навколо. Так виглядало приміщення, в котрім я застав се будуче українське правительство, для ширших зборів воно діставало дозвіл користуватись великою залою музею — властиво, теж невеликою лекційною залою, гарно урядженою, з амфітеатром на яких двісті людей, невеликою галереєю і подіумом (сценою), на котрім стояв президіальний стіл і кафедра. Але на такі прилюдні зібрання прийшов час тільки пізніше, а поки Ц[ентральна] Рада тислася в згаданих двох покоїках» (див.: *Грушевський М.* Спомини // Київ. — 1989. — № 8. — С. 135).

...що 9 січня в цьому самому будинкові збереться Українська Установча рада... — йдеться про рішення Центральної виборчої комісії призначити вибори до Українських Установчих зборів на 27 грудня 1917 р., а скликання, відповідно, — на 9 січня 1918 р. Але через політичну нестабільність не вдалося провести вибори вчасно. У складних обставинах розпочатої більшовицької агресії наприкінці 1917 р.—на початку 1918 р. вибори до Українських Установчих зборів відбулися лише в 7 з 13 округ. Значна частина населення не взяла участі в голосуванні, активність виборців була значно меншою, ніж під час виборів до Всеросійських зборів, порушувалися терміни виборів. Особливо низькою була активність виборців у містах. У Києві участь у виборах взяли лише 29,3%, у Черкасах — 37,7%. Майже зірвані були вибори в армії та на флоті. Загалом на 301 депутатське місце були обрані 172 депутати. Незважаючи на величезну кількість партій та організацій, що виставляли своїх кандидатів, майже 70% голосів отримали списки українських есерів та селянських спілок. У призначений термін збори скликані не були внаслідок наступу більшовицького війська. У момент прийняття історичного IV Універсалу про суверенність України УЦР заявила про свій статус вищого законодавчого органу до завершення виборів до Українських Установчих зборів. Після повернення до Києва УЦР ухвалила провести вибори там, де вони не відбулися, а день скликання призначила на 12 травня 1918 р. Головна комісія працювала до останніх днів існування УЦР, була ліквідована після гетьманського перевороту в серпні 1918 р. Ідея скликання

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Українських Установчих зборів свідчила про бажання лідерів УЦР побудувати правову парламентську республіку.

Ми стояли і стоїмо на принципі федерації, але обставини склались так, що Україна на ділі стала самостійною, незалежною державою — очевидно, це визнання нелегко далося переконаному федералісту М.Грушевському. Проголошена в III Універсалі УНР декларувалася як складова частина Федеративної Російської Республіки. Проте створення такої держави стало неможливим через відсутність російського центру, який мав об'єднати федеративні прагнення неросійських народів. Зазнали поразки також спроби УЦР створити федерацію об'єднанням "знизу". Конфлікт та збройне протистояння з більшовицькою владою в Росії поховали спроби утворення федеративної Російської держави. Проте М.Грушевський вважав такий стан тимчасовим і сподівався, що через самостійність Україна згодом прийде до федерації.

Велике Різдво

Вперше опублікована в газеті: Народна воля. — 1917. — 24 грудня (6 січня 1918 р.). — № 190. — С. 1–2. Підпис: *М.Грушевський.* Над заголовком зазначені місце і дата: "Київ, 25 грудня" (?). Стаття з незначними авторськими правописними виправленнями внесена до збірки: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918, де відкривала розділ "Самостійна Україна" (с. 71–72). Газетний варіант статті вперше передрукований у журналі: Український історик. — 2002. — Ч. 1–4. — С. 66–67. Серед інших передруків див.: *Грушевський М.* На порозі Нової України. Статті і джерельні матеріали / Редакція і вступна стаття Любомира Р. Винара. — Нью-Йорк; Львів; Київ; Торонто; Мюнхен, 1992. — С. 59–60.

Подається за публікацією в збірці: На порозі Нової України: Гадки і мрії. — К., 1918. — С. 71–72.

Стаття написана в переддень Різдвяних свят. Але, замість традиційних побажань миру, щастя, добра своїм співгромадянам, М.Грушевський звертається до них з глибокою тривогою за долю України, на шляху до незалежності якої чекають суворі випробування.

с. 84 ***Писав колись і я такі...*** — див.: *Грушевський М.* Святий вечір (*Його ж.* Твори: У 50 т. — Львів, 2005. — Т. 3. — С. 46–47).

...Тепер, коли ворог стоїть на всіх границях наших, коли в середині краю шириться самоволя і розрух... — відповідно до ленінського ультиматуму, починаючи з 6 грудня 1917 р., Російська Радянська Республіка та УНР перебували в стані війни. Але бойових дій як таких не відбувалося. В обох столицях тривали переговори, й УНР сподівалась на мирне залагодження конфлікту. 9–10 грудня 1917 р. ешелони з червоними російськими військами, що прямували на Дон, опинилися в Харкові і проголосили там владу рад. Прикриваючись російськими багнетами, місцеві більшовики провели в Харкові т. зв. Перший з'їзд рад України, який проголосив радянську владу та утворив маріонеткову радянську УНР. Вона негайно оголосила війну "буржуазно-націоналістичній" Центральній Раді. Таким чином більшовики перевели свою агресію проти УНР в площину громадянського конфлікту всередині України. Див. також: *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917–березень 1918). — Київ; Львів, 1996. — С. 24–37.

...по побідах 1648 р. — йдеться про переможний початок Визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького, коли козацьке військо отримало низку блискучих перемог — під Жовтими Водами, Корсунем, Баром, Пилявцями, Замостям та ін.

За нею прийшли зборівські розчарування, берестецький погром, Переяславська угода... — йдеться про Зборівський мирний договір (1649 р.), який містив цілий ряд невигідних для України умов; поразку козацького війська Б.Хмельницького під Берестечком (18–30 червня 1651 р.); Переяславську угоду (1654 р.).

hrushevsky.nbuv.gov.ua

ЗМІСТ

	с. текстів	с. ком.
В.Верстюк. ДОБА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ В ПУБЛІЦИСТИЧНІЙ СПАДЩИНІ М.ГРУШЕВСЬКОГО	V	
С.Панькова. ВІД УПОРЯДНИКА	XVII	
Розділ I. СТАТТІ ЗІ ЗБІРКИ "ВІЛЬНА УКРАЇНА" ТА ІНШІ ПУБЛІКАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ПЕРІОДУ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ (19 березня—15 квітня 1917 р.)	1	279
[Промови на українській маніфестації у Києві 19 березня 1917 р.]	3	279
[Звернення] "До українців — професорів і преподавателів вищих шкіл" [21 березня 1917 р.]	5	280
Велика хвиля	6	281
З старого і нового	8	284
На Всеукраїнський з'їзд!	11	285
Повороту нема	13	286
Від слова до діла!	15	288
Народностям України	18	290
По Українськім національнім з'їзді, 6—8 квітня	20	291
Чи Україна тільки для українців?	23	293
Розділ II. ІНФОРМАЦІЙНІ СТАТТІ, ПРОМОВИ, ЗВЕРНЕННЯ ТА ПРИВІТАННЯ (травень 1917 р.—квітень 1918 р.)	25	294
[Звернення] "До товаришів-українців" [5 (18) травня 1917 р.]	27	294
Кінець старому лукавству	28	295
Тимчасовий український уряд	30	296
[Промови на I Всеукраїнському селянському з'їзді у Києві 28 травня (10 червня), 2 (15) червня 1917 р.]	33	297
Від голови Центральної Ради проф. М.Грушевського [Відкрита заява начальнику Київської військової округи К.Оберучеву щодо умов формування українського війська, 2 (15) червня 1917 р.]	34	299
Велике діло	35	301
[Промова на II Всеукраїнському військовому з'їзді 5 (18) червня 1917 р.]	37	302
Що воно?	38	303
Від голови Центральної Української Ради проф. М.Грушевського [Відповідь начальнику Київської військової округи К.Оберучеву на його публікацію "По поводу письма г.Грушевского", 8 (21) червня 1917 р.]	40	304
[Промови на українській маніфестації при урочистому оголошенні I Універсалу Української Центральної Ради, 12 (25) червня 1917 р.]	42	305
[Доповідь про державний лад України на підставі вимог життя і теорії державного права, проголошена на З'їзді українських правників 13 (26) червня 1917 р.]	43	306
Треба ясніше!	44	307
Чи виясняється?	47	308
Відродини "Л[ітературно]-н[аукового] вістника"	49	310
В сімдесяті роковини Кирило-Методіївської справи	51	310
[Промови на засіданні Ради військових депутатів з нагоди проголошення II Універсалу Української Центральної Ради, 3 (16) липня 1917 р.]	56	316
Чорна пляма	57	317
Україна дійде свого!	58	318
Промова М.С.Грушевського від імені українських організацій, проголошена 10 вересня [1917 р. на З'їзді народів у Києві]	60	320
Вільний союз	64	321

hrushevsky.nbuv.gov.ua

Мусимо взяти на розум . . . . . 65 | 322
Важна хвиля . . . . . 66 | 323
[Привітання III Всеукраїнському військовому з'їзду, 21 жовтня (4 листопада) 1917 р.] . . . 68 | 324
Проект української Конституції . . . . . 69 | 325
[Промова на засіданні Малої ради перед оголошенням III Універсалу Української Центральної Ради, 7 (20) листопада 1917 р.] . . . . . 74 | 326
Рятуймо Російську Федерацію . . . . . 75 | 327
Час настав . . . . . 76 | 327
Новий поділ України . . . . . 77 | 328
[Промова на З'їзді рад селянських, робітничих і солдатських депутатів України, 6 (19) грудня 1917 р.] . . . . . 81 | 329
[Промова на заключному засіданні Восьмої сесії Української Центральної Ради, 17 (30) грудня 1917 р.] . . . . . 82 | 329
Велике Різдво . . . . . 84 | 331
[Промова при оголошенні IV Універсалу Української Центральної Ради на засіданні Малої ради, 12 (25) січня 1918 р.] . . . . . 85 | 332
Великий обов'язок . . . . . 86 | 333
Мир землі нашій! . . . . . 88 | 333
Очищення огнем . . . . . 89 | 335
Український герб . . . . . 92 | 337
Українська самостійність й її історична необхідність . . . . . 96 | 338
Новий час . . . . . 98 | 339
Про монетну українську одиницю . . . . . 101 | 340
Повороту не буде! . . . . . 105 | 341
За Холмщину . . . . . 107 | 342
В огні й бурі . . . . . 110 | 344
Розмова з професором М.С.Грушевським [щодо причин приходу німецьких військ на Україну (березень 1918 р.)] . . . . . 112 | 345
Установчі збори чи парламент? . . . . . 114 | 349
Промова в Ц[ентральній] Раді 15-го березня 1918 р. при ратифікації мирового договору . . 116 | 351
Промова під Центральною Радою на похороні січовиків студентського куреня 19 березня [1918 р.] . . . . . 121 | 353
[Промова на засіданні Малої ради, присвяченому першим роковинам Української Центральної Ради, 20 березня 1918 р.] . . . . . 122 | 355
[Промова на київському губернському земському зібранні, 7 квітня 1918 р.] . . . . . 126 | 356
"Святі права" . . . . . 127 | 356
Промова голови Ц[ентральної] Р[ади] проф. М.С.Грушевського, виголошена на Київському селянському повітовому з'їзді 7 квітня [1918 р.] . . . . . 130 | 358
Стара історія . . . . . 131 | 358

Розділ III. ПРАЦІ КОНЦЕПТУАЛЬНОГО ТА ПРОСВІТНИЦЬКОГО ХАРАКТЕРУ (квітень 1917 р.—квітень 1918 р.) . . . . . 135 | 360
Якої ми хочемо автономії і федерації . . . . . 137 | 360
Хто такі українці і чого вони хочуть . . . . . 152 | 363
Звідки пішло українство і до чого воно йде . . . . . 166 | 365
Українська Центральна Рада й її Універсали: Перший і Другий . . . . . 181 | 368
Україна і Росія . . . . . 203 | 372
На порозі Нової України: Гадки і мрії . . . . . 225 | 377
Історія й її соціально-виховуюче значіння 267

КОМЕНТАРІ 279
ПОКАЖЧИК ІМЕН 382
ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК 396
ПОЯСНЕННЯ СЛІВ 404

hrushevsky.nbuv.gov.ua

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Грушевський Михайло Сергійович

Твори: У 50 томах

Том 4. Книга I

Серія "Суспільно-політичні твори
(доба Української Центральної Ради
березень 1917—квітень 1918)"

Редактор *Л.Веремієнко*
Художнє оформлення *С.Іванов*
Технічний редактор *С.Довба*
Коректори *Б.Павлів, О.Тростянчин*

Здано на складання 15.01.2007. Підп. до друку 25.07.2007. Формат 70x100 1/16.
Папір офс. Гарн. Academy. Офс. друк. Умовн. друк. арк. 34,83.
Умовн. фарбовідб. 35,63. Обл.-вид. арк. 27,0. Наклад 5000 прим.
Свідоцтво держ. реєстру: серія ДК № 2980. Вид. № 16. Зам. 339-7.

Державне підприємство "Всеукраїнське спеціалізоване видавництво "Світ"
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
www.dsv-svit.lviv.ua; e-mail: office@dsv-svit.lviv.ua

Друк на ВАТ "Львівська книжкова фабрика "Атлас"
75005 м. Львів, вул. Зелена, 20

Грушевський М.С.
Г 91 Твори: У 50 т. / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань. — Львів: Світ, 2002 — .
Т. 4. Кн. I: Серія "Суспільно-політичні твори (доба Української Центральної Ради березень 1917—квітень 1918)". — 2007. — 432 с.
ISBN 978-966-603-223-5; 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)

Перша книга четвертого тому 50-томного зібрання праць М.Грушевського продовжує серію суспільно-політичних творів і вміщує публіцистичний доробок видатного історика й державного діяча доби Української Центральної Ради. Статті, промови та звернення М.Грушевського, видрукувані на сторінках періодичних видань упродовж березня 1917 р.—квітня 1918 р., а також ширші праці, що вийшли окремими брошурами, стали вагомим внеском у розробку концепції Української революції та залишилися важливим джерелом для вивчення й осмислення бурхливих поточних подій зазначеного історичного періоду.

Видання розраховане для науковців та всіх, хто цікавиться історією України.

ББК 63.3 (4 УКР)

ISBN 978-966-603-223-5
ISBN 978-966-603-499-4 (т. 4, кн. I)